Studia z semantyki porównawczej..., cz. II, pod red. naukową R. Grzegorczykowej i K. Waszakowej, Wydawnictwa UW, Warszawa 2003

Galina Kustova, Ekaterina Rachilina
Moskwa

O nazwach barw *зелёный* i *жёлтый* w języku rosyjskim

Jednym z ważniejszych kryteriów służących ustaleniu, czy słowo oznaczające kolor może być w danym języku uznane za podstawową nazwę barwy, jest łączliwość odpowiedniego przymiotnika z nazwami obiektów naturalnych. Zauważmy, że tak naprawdę kontekstami diagnostycznymi pod tym względem są nazwy takich obiektów naturalnych, których pojedyncze egzemplarze, chociaż zmieniają swoje ubarwienie (lub różnią się nim – zob. przypis 12), to „czynią" to nie tak radykalnie, jak, powiedzmy, motyle czy papugi, które pod tym względem są identyczne z artefaktami nie mającymi właściwej sobie barwy. Istotną właściwością obiektów naturalnych „przydatnych" do określenia prototypu barwy jest właśnie występowanie asocjującej z nimi w sposób stabilny części spektrum. Jeśli chodzi o język rosyjski, to strefa tej łączliwości jest ważna dla takich przymiotników, jak na przykład *красный* (czerwony), *белый* (biały), *чёрный* (czarny), *синий* (ciemnoniebieski), *голубой* (niebieski / błękitny), a w zasadzie nie istnieje na przykład dla *коричневый* (brązowy). Oznacza to, że możliwe do przyjęcia z punktu widzenia denotacji połączenia typu **коричневая земля* (brązowa ziemia), **коричневые стволы* (brązowe pnie drzew), **коричневые медведи* (brązowe niedźwiedzie) w języku rosyjskim nie są wykorzystywane. Językowo sensy te wyrażane są inaczej – przede wszystkim za pomocą zbliżonych podstawowych nazw barw. W przypadku *коричневый* będzie to *чёрный*, por. *чёрная земля* (czarna ziemia) lub „niekolorowych" przymiotników, typu *тёмный* (ciemny), por. *тёмные стволы деревьев* (ciemne pnie drzew). Z tego punktu widzenia rosyjskie *жёлтый* (żółty) i *зелёный* (zielony) nie znajdują się w centrum palety barw – ich łączliwość w „naturalnej" strefie nie jest bowiem zbyt duża. W związku z powyższym, zadaniem niniejszej pracy będzie: po pierwsze – wytyczenie precyzyjnych granic tej łączliwości, a po drugie – omówienie semantycznych przyczyn wykrytych ograniczeń łączliwości, co z kolei stworzy warunki

do ustalenia charakterystyki semantycznej podstawowych nazw barw. W każdym przypadku wiąże się to z poszukiwaniem ich znaczenia prototypowego (o prototypowym znaczeniu przymiotników oznaczających barwy – por. Wierzbicka 1990).

I. Znaczenie i łączliwość

Rośliny i owoce

Rosyjski przymiotnik *зелёный* opisuje kolor żywej roślinności: *зелёная трава / листва* (zielona trawa / liście), przenosząc przy tym metonimicznie kolor liści na kolor całej rośliny i zajmowane przez te rośliny przestrzenie, por. *зелёные деревья* (zielone drzewa) ⇒ *зелёный лес* (zielony las) / *зелёные поля* (zielone pola) itp. Taką roślinność określa się za pomocą rzeczownika *зелень* (zieleń) – derywatu od przymiotnika *зелёный*[1]. Przy tym, tak jak w języku ukraińskim (por. artykuł G. Javorskiej *Ukraiński...*, w tym tomie), nazwa *зелёный* odnosi się właśnie do żywych, a nie skoszonych czy wysuszonych roślin, por. połączenie *ещё зелёный* (o roślinach): w znaczeniu 'już zerwany, zrąbany, ale jeszcze żywy': *Дорога была разрыта, а по обочине лежали столетние дубы, вытянув ещё зелёные ветви*[2].

Proces aktywnego wzrostu zieleni jest określany za pomocą odprzymiotnikowego czasownika *зеленеть* (zielenieć), por. *Травка зеленеет, солнышко блестит, / Ласточка с весною в сени к нам летит* / (A. Majkov)[3], gdzie *зеленеет* oznacza 'rośnie, stając się zielonym'. Przyjęło się uważać, że znaczenie odprzymiotnikowych czasowników barwy bywa nie tylko procesualne, ale i stanowe (statyczne), por. Lermontowskie *Белеет парус одинокий*[4], przy takiej interpretacji czasownik wymaga obserwatora, który „widzi" kolor obiektu: i tak *белеет* w przytoczonym przed chwilą przykładzie powinno znaczyć nie 'stawać się bielszym czy białym', jak chce Apresjan (Apresjan 1974, s. 86), ale 'widziany przez kogoś jako biały'. Szczegółowym uzasadnieniem istotnej roli pozycji obserwatora w podobnych statycznych kontekstach zajmuje się Bulygina (Bulygina 1982, s. 52; por. też Apresjan 1974, s. 98).

[1] Jako *зелень* w języku rosyjskim określa się ponadto węższą podgrupę zieleni, tzn. te trawy i liście, które uznano za nadające się do spożycia. Por. *зелённая лавка* (dosł. „zielony sklep, sklepik") to znaczy 'miejsce, gdzie sprzedają *зелень* (zieleninę) [czemu najbliżej odpowiada polski *zieleniak* – przyp. tłum.], *зелёнщик* (sprzedawca zieleniny), a także substantywizowana nazwa *зелённой* (dosł. „zieleninowy") jako nazwa odpowiedniego sklepu.

[2] Po polsku: „Droga była rozryta, a na poboczach leżały stuletnie dęby, wypuszczając jeszcze zielone gałęzie" (przyp. tłum.).

[3] Po polsku: „Trawka się zieleni, słoneczko świeci, / Jaskółka z wiosną pod strzechę do nas leci" (przyp. tłum.).

[4] Po polsku: „Bieleje żagiel samotny" (przyp. tłum.).

Według naszych badań *зеленеть* (zielenić się) w odróżnieniu od *белеть* (bieleć), *чернеть* (czernieć), *синеть* (sinieć), a nawet *голубеть* (błękitnieć) w zasadzie nie dopuszcza statycznego rozumienia 'widziany jako zielony', we wszystkich bowiem przypadkach *зеленеть* ma znaczenie procesualne: 'stawać się zielonym'. Świadczą o tym ograniczenia kontekstowe typu: **На дереве зеленела его рубашка* (dosł. „Na drzewie zieleniła się jego koszula") – możliwe byłoby tu tylko rozumienie statyczne: 'koszula widziana jako zielona', nie zaś procesualne: 'koszula stawała się zielona'. Por. tak samo niemożliwe: **вдалеке на солнышке зеленел крокодил* (dosł. „w oddali na słoneczku zielenił się krokodyl") albo **в кустах зеленели глаза волчицы* (dosł. „w krzakach zieleniły się oczy wilczycy") czy **на песке зеленели лягушата* (dosł. „na piasku zieleniły się żabki"). Jedynym wyjątkiem (wskazanym przez Bulyginę) jest *зеленеть*, zastosowane w odniesieniu do nazw oznaczających żywą roślinność, ale tylko tę o niezmiennym kolorze, typu *ёлка* (świerk), *сосна* (sosna), *огурцы* (ogórki), *яблоки* (jabłka) itp.[5] W tego typu przypadkach rozumienie procesualne jest całkowicie wykluczone, por. *Прозрачный лес один чернеет, и ель сквозь иней зеленеет* (dosł. „Przejrzysty las tylko jeden się czerni, i świerk przez szron się zieleni") – znaczy to, że 'jest postrzegany jako zielony'. Por. także występujące w tym kontekście znaczeniowo symetryczne *чернеет* (czerni się). Jednak czasownika *зеленеть* nie stosuje się ani do artefaktów o stałej barwie, wymagających statycznej interpretacji, ani do procesu barwienia – o płocie, który stopniowo pod pędzlami malujących przyjmuje zielony kolor, nie można powiedzieć: **забор зеленеет* (dosł. „płot zielenieje")[6]. Ukazane tu ograniczenia łączliwości *зеленеть* w rzeczywistości dowodzą, że czasownik ten, ogólnie rzecz biorąc, ma zastosowanie tylko do opisu żywych roślin, przy czym najczęściej *зеленеющий* (dosł. „zieleniący się"), to odnosi się do roślin czerpiących życiowe soki w procesie wzrastania. I choć zwykle przymiotnik *зелёный* jest używany w znaczeniu szerszym niż utworzony od niego *зеленеть*, to jednak analiza derywatu czasownikowego pokazuje, że właśnie ten zakres znaczeń w języku rosyjskim jest prototypowy również dla samego przymiotnika.

W przyrodzie ożywionej jest jeszcze jedna strefa nadzwyczaj istotna dla znaczenia przymiotnika *зелёный* – są to owoce roślin. W tej strefie *зелёный* ma

---

[5] Chodzi tu o niezmienność barwy świeżych owoców; zmiana koloru w przypadku ogórków z zielonego na żółty oznacza, że przestają one być świeże. Jabłka zielone są tu rozumiane jako mające tę barwę także wtedy, gdy są dojrzałe (przyp. tłum.).

[6] Wymóg naturalności zmiany barwy wydaje się wspólny dla wszystkich rosyjskich czasowników odprzymiotnikowych przy ich interpretacji procesualnej, dlatego o malowanym ogrodzeniu nie można powiedzieć ani *белеет* (bieleje), ani *краснеет* (czerwienieje), ani *чернеет* (czernieje) itd. Por. dopuszczalne: *лицо его постепенно белело* (twarz jego stopniowo bielała), *земля начинала чернеть* (ziemia zaczynała czernieć) itp. Zauważmy, że wymóg naturalności zmiany barwy powinien dopuszczać i dopuszcza w języku rosyjskim procesualną interpretację wypowiedzi: *изделия из меди со временем зеленеют* (wyroby z miedzi z czasem zielenieją).

specjalne znaczenie: 'niedojrzały i tym samym nie nadający się do jedzenia'. Na przykład *зелён виноград* (dosł. „zielone winogrona") (z bajki I.A. Kryłova) oznacza, że winogrona są jeszcze niedojrzałe, a *эти яблоки совсем зелёные* (te jabłka są zupełnie zielone) – nie to, że jabłka nie mają dodanych innych kolorów do swojego zabarwienia, ale to, że na razie nie można ich jeść[7]. W ten sposób w rosyjskim językowym obrazie świata *зелёный* (w odniesieniu do owoców) kojarzy się nie z końcowym, ale z początkowym stadium dojrzewania.

Wiele owoców (jabłka, wiśnie, śliwki, pomidory itd.) w początkowym stadium wzrostu w rzeczywistości ma kolor zielony. Metonimicznie przymiotnik *зелёный* przenosi się z właściwego koloru na fazę rozwoju (niedojrzały). W tym metonimicznym znaczeniu *зелёный* jako 'niedojrzały' odnosi się nie tylko do tych owoców, które w procesie dojrzewania rzeczywiście znajdują się w stadium zielonego koloru, ale także do wszelkich niedojrzałych owoców, por. *зелёные апельсины* (zielone pomarańcze), *зелёная смородина / рябина* (zielona czarna porzeczka / jarzębina) itp.

Następne ogniwo tego semantycznego łańcucha to przeniesienie metaforyczne: *зелёный* jako 'niedojrzały' ⇒ *зелёный* jako 'bardzo młody, jeszcze niedouczony' – por. też *желторотый* (żółtodzioby), o którym będzie mowa dalej. Stwarza ono możliwość zastosowania słowa *зелёный* w odniesieniu do człowieka, por. *зелёный новобранец* (dosł. „zielony rekrut"), *зелёный студент* (dosł. „zielony student"), *зелёная молодёжь* (dosł. „zielona młodzież"), a także *молодо-зелено* ('takie to młode (nieopierzone) // pstro (zielono) w głowie') itp.[8] Podobnie jak w kanonicznych połączeniach typu *зелёный виноград* (zielone winogrono), tak i tu występuje negatywna ocena związana z ideą niedokonaności jakiegoś procesu (dojrzewania, rośnięcia, nauczania), ujmowanego jako końcowy, tj. mający określony rezultat, i w którym pozytywnie ocenia się tylko ostatnie stadium owego procesu – osiągnięcie rezultatu[9].

Ostatnie (pozytywne) stadium procesu dojrzewania owoców w języku rosyjskim na ogół ujmowane jest „w kolorze" jako *краснеть* (czerwienieć), por.

---

[7] Zauważmy, że jeśli połączenie *зелёные яблоки* (zielone jabłka) w języku rosyjskim istnieje również w charakterze jednostki taksonomicznej (zielone jabłka jako przeciwieństwo czerwonych), to **зелёный виноград* (zielone winogrona) raczej nie jest używany w tej funkcji. Mówi się *белый виноград* (białe winogrona), por. *белое* (jako przeciwstawne *красному*) *вино*, choć rzeczywisty kolor winogron jest raczej zielonkawy; por. też występujące w folklorze *зеленое вино* (zielone winogrona).

[8] Tłumaczenie tego wyrażenia, jak i innych podaję za dużym słownikiem polsko-rosyjskim – por. A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, wyd. 3. poprawione i uzupełnione, Moskwa–Warszawa 1986 (przyp. tłum.).

[9] N.F. Spiridonova zaobserwowała, że dokładnie taki typ metafory zakładający zamianę jednego końcowego procesu na inny występuje również w innych grupach rosyjskich przymiotników, por. *сырая поверхность* (wilgotna powierzchnia), czyli 'jeszcze zawierająca wilgoć, ale będąca w trakcie wysychania', por. *сырая статья* 'artykuł jeszcze zawierający niedostatki, znajdujący się w trakcie dopracowywania' i in. (Spiridonova 2000).

яблоки, *ягоды краснеют* (jabłka, jagody czerwienieją), jednak w przypadku *красный* analogicznie jak z *зелёный* metaforyzacja nie zachodzi – nie ma wyrażenia **красный студент* (dosł. „czerwony student") w znaczeniu 'już nauczony, jakby dojrzały'. *Чернеть* (czernieć) sugeruje proces zamarzania lub gnicia, a nie dojrzewania, por. *после вчерашних морозов ягоды на кустах почернели*[10], tzn. 'przemarzły i zepsuły się', a *желтеть* (żółknąć) w ogóle nie ma zastosowania do owoców – por. wątpliwe: *пшеница пожелтела* (pszenica pożółkła, zżółkła) w znaczeniu 'dojrzała', a także termin rolniczy *восковая спелость* (dosł. „dojrzałość woskowa"), wykorzystujący *восковой* (woskowy) jako quasi-synonim do *жёлтый* (o nazwie barwy *восковой* bardziej szczegółowo – zob. przypis 12).

Tak więc *зелёный* opisuje przede wszystkim kolor, jaki mają żywe rośliny w początkowej fazie rośnięcia. Wobec tego *жёлтый* można uważać za jego swoisty antonim, gdyż opisuje on przede wszystkim kolor więdnięcia roślin: *жёлтые листья / трава* (żółte liście, trawa). Przy tym barwa jesiennych liści, jak wiadomo, może być w rzeczywistości bardzo różna – por. *красные листья клена* (czerwone liście klonu), ale w języku rosyjskim proces więdnięcia zieleni na ogół jest właśnie opisywany jako *желтеть* (żółknąć), a nie *краснеть* (czerwienieć). Metafora tu nie działa, a obszar metonimii jest bardzo ograniczony. W ten sposób kolor listowia jest przenoszony na całe rośliny – por. *жёлтые листья* (żółte liście) ⇒ *жёлтые кусты / деревья* (żółte krzaki / drzewa), a nie na przestrzenie, które one zajmują, por. wątpliwe: *жёлтые поля* (żółte pola), *жёлтый лес / овраг / долина* (żółty las / parów / dolina) i in. Można uznać za metonimię użycie *жёлтый* w odniesieniu do koloru starego papieru, por. *лист бумаги* (kartka papieru) / *жёлтые листы* (żółte kartki) / *жёлтая бумага* (żółta kartka) / *жёлтые обои* (żółte tapety), których papier zmienił ze starości barwę, a także *жёлтые газеты* (żółte gazety) w znaczeniu 'stare'[11] itp.

---

[10] Po polsku: „po wczorajszych mrozach owoce na krzakach poczerniały" (przyp. tłum.)

[11] Francuska kalka *жёлтая пресса* (żółta prasa) // *жёлтая газета* (żółta gazeta) nie mieści się w polu semantycznym użycia *жёлтый* w znaczeniu 'więdnący', ale na ogół jedynym komponentem „łączącym" tę kalkę z rosyjskim *жёлтый* jest, z naszego punktu widzenia, tylko ocena negatywna. Por. tu przestarzałe: *жёлтый дом* 'dom wariatów' i *жёлтый билет* 'dokument, który wydawano w epoce przedrewolucyjnej prostytutkom', por. *пойти по жёлтому билету* (pójść na żółty bilet). Kalką z francuskiego jest najwyraźniej również połączenie *жёлтая раса* (żółta rasa), por. także substantywizowane *жёлтый* (żółty), *жёлтые* (żółci), ale nie: **жёлтокожий* (żółtoskóry) używane na oznaczenia rasy mongoloidalnej. Zauważmy, że jednocześnie w rosyjskim jest wykorzystywana kalka z angielskiego *краснокожий* (czerwonoskóry), nie spotykamy: *красный* (czerwony), *красные* (czerwoni), *красная раса* (czerwona rasa) w zastosowaniu do Indian, choć z naukowego punktu widzenia oni także zaliczają się do przedstawicieli rasy mongoloidalnej. Przy okazji warto wspomnieć o znacznie późniejszych kalkach z przymiotnikiem *зелёный*: *зелёное движение* (dosł. „zielony ruch") oraz rzeczownik *зелёные* (zieloni) w znaczeniu odpowiadającym angielskiemu połączeniu *green peace*. Por. też *зелёные* 'zielone' w znaczeniu 'dolary', a także *грины* od ang. *greens*.

Człowiek

Wyrażenia typu *жёлтые листья* (żółte liście) same w sobie nie zawierają jawnej oceny negatywnej. Wiedza na temat „degradacji" łączonej ze starzeniem się okazuje się tu raczej encyklopedyczna. Jednak w innych przypadkach ten właśnie sens, a także związana z nim ocena negatywna, stają się istotne dla znaczenia *жёлтый* i motywują jego użycia w odpowiednich kontekstach.

W odniesieniu do człowieka *жёлтый* – to kolor starzenia się, więdnięcia i choroby, por. określenie starzejącej się skóry *жёлтые морщинистые руки* (żółte pomarszczone ręce) czy typowe dla poradników lekarskich wyrażenia: *при данном заболевании кожа приобретает болезненный желтоватый оттенок // болезненный жёлтый цвет* (przy pewnych schorzeniach skóra przybiera chorobliwy żółtawy odcień // chorobliwy żółty kolor) itp. Jest rzeczą naturalną, że w użyciach wiążących się z więdnięciem, starzeniem, chorobą *жёлтый* zawiera ocenę negatywną.

Nie tylko nie budzi zdziwienia, ale jest przy tym bardzo charakterystyczne to, że rosyjski przymiotnik *жёлтый* nie łączy się z nazwami naturalnych obiektów o żółtej barwie, mających oceniane pozytywnie konotacje – na przykład *золото* (złoto) i *солнце* (słońce), por: **жёлтое золото* (żółte złoto), a także **жёлтый песок* (żółty piasek) w znaczeniu 'золотой песок' (żółty piasek) oraz **жёлтое солнце* (żółte słońce). W strefie obiektów naturalnych w naszym mniemaniu pozbawionych oceny występuje tylko połączenie *жёлтый песок* (żółty piasek) – por. także *песочный* (piaskowy) w charakterze quasi-synonimu do *жёлтый*; o innych quasi-synonimach – zob. przypis 12, *жёлтый цыплёнок* (żółte kurczątko), jak również *жёлток* (żółtko)[12].

---

[12] Ponadto do tego szeregu wypada dołączyć również wątpliwe połączenie *жёлтая солома* (żółta słoma), wciąż możliwe do przyjęcia z punktu widzenia niektórych informatorów, mimo że, jak się wydaje, kolor słomy nie ulega zmianom. Rzeczywiście, zazwyczaj przy nazwach obiektów mających stałą barwę, barwa w ogóle nie pojawia się (Rachilina 1995), to więc wyjaśnia, dlaczego w większości przypadków połączenie *жёлтая солома* uznawane jest przez użytkowników języka za niemożliwe do zastosowania. Jednocześnie przymiotnik odrzeczownikowy *соломенный* (słomiany) wykazuje pewien zakres użyć „barwnych" – w tych przypadkach występuje on jako quasi-synonim wobec *жёлтый*, por. *соломенные волосы* (słomiane włosy). Całkiem analogicznie do przymiotnika *соломенный* zachowuje się *канареечный* (kanarkowy), oznaczający bardzo jaskrawy, nienaturalny odcień barwy żółtej, por. *канареечный галстук* (kanarkowy krawat), a także wątpliwa możliwość połączenia *жёлтая канарейка* (żółty kanarek). W roli quasi-synonimu do *жёлтый* może też wystąpić *восковой* (woskowy) – według *MAS*, 1981 'бледно-жёлтый' (bladożółty), a także 'мертвенно-бледный – о коже' (dosł. trupio blady – o skórze). O samym wosku można też powiedzieć *жёлтый*, chociaż lepiej (dokładniej) jest *белый* (biały) oraz w sposób nieco przestarzały *ярый* – ze znaczeniem 'jasny' (etymologicznie związanym z *яркий*): *затеплю свечу воску ярого* – dosł. „zapalę świecę wosku jasnego" – (z A. Achmatowej). Przypomnijmy, że V. Dal' uważa *жёлтый воск* za szczególny rodzaj wosku („жёлтый воск – суровый, небеленый" (żółty wosk – surowy, nie bielony).

wiek rzadko bywa na świeżym powietrzu i jest znużony. Szczególnie *зелёный* (a nie *жёлтый*) kolor twarzy (i ogólnie: człowieka) jest przejawem określonego rodzaju emocji – przede wszystkim złości, por. *он весь позеленел* (cały pozieleniał), a nie *пожелтел от злости* (zżółkł ze złości), a także *позеленел* (pozieleniał), a nie *пожелтел от зависти* (zżółkł z zazdrości). Por. też późniejsze przesunięcie metaforyczne na negatywne stany emocjonalne *тоска зелёная* (dosł. „tęsknota zielona").

Żadne części twarzy (uszy, nos itp.) nie są opisywane w języku rosyjskim za pomocą tych określeń koloru – wyjątek stanowią oczy, dla których żółty jest kolorem bardzo rzadkim i wywołującym nieprzyjemne skojarzenia. Bardziej naturalne jest użycie wyrażenia *жёлтые глаза* (żółte oczy) w odniesieniu nie do koloru tęczówki, ale na oznaczenie chorobliwego koloru białek – por. przykład z siedemnastowiecznego pamiętnika: *тело недогует, а очи желтеют* (ciało niedomaga, a oczy żółkną) – Bachilina 1975, s. 82. Bardziej naturalny w porównaniu z żółtym jest zielony kolor oczu, szczególnie u kobiet, przy czym kojarzy się on z czarownicami i wiedźmami, które w rosyjskim językowym obrazie świata, podobnie jak w ukraińskim, są tak samo „obowiązkowo" zielonookie, jak diabeł kulawy (por. artykuł G. Javorskiej *Ukraiński...*, w tym tomie).

Wydaje się interesujące, że w języku rosyjskim przymiotnik *жёлтый* nie łączy się z rzeczownikiem *волосы* (włosy), choć z punktu widzenia denotacji kolor włosów może być zbliżony do żółtego. Co więcej, jak wynika z pracy Bachiliny, w języku staroruskim XI–XII w. zasadniczą funkcją, w jakiej był używany przymiotnik *жёлтый*, była właśnie charakterystyka koloru włosów. Taka łączliwość *жёлтый* zachowała się jeszcze w wieku XVII; we współczesnym języku rosyjskim „żółte" włosy, w zależności od odcienia, są opisywane jako *светлые* (jasne), *светло-русые* (jasnoblond), *соломенные* (słomiane) – zob. przypis 12, a nawet *золотые* (złote) – por. rozpowszechnione w folklorze *золотые / златые кудри* (złote kędziory). Przypomnijmy też odnotowane przez Bachilinę *жёлтые кудри* (żółte kędziory), charakterystyczne dla folkloru XVII w. – Bachilina 1975. Oczywiście, kolor zielony nie jest dla włosów naturalny – nieprzypadkowo zatem włosy mitologicznych postaci związanych ze światem pozaziemskim, na przykład rusałek, są właśnie zielone.

Wreszcie różne wydzieliny ludzkiego organizmu, w szczególności te związane z chorobą (ropne itp.), odbierane jako nieprzyjemne w języku łatwo przybierają kolor *зелёный*, *жёлтый* albo *желто-зелёный* – por. też *жёлчь* (żółć).

Zwierzęta

W odniesieniu do zwierząt *жёлтый* ma ograniczone zastosowanie. Po rosyjsku naturalne jest wyrażenie *жёлтый цыплёнок* (żółte kurczątko).

Pozostałe zwierzęta, których ubarwienie zbliżone jest do żółtego, takie jak na przykład lew, mają stałą barwę i dlatego z punktu widzenia języka okazują się „bezbarwne", por. wątpliwe: *жёлтый лев* (żółty lew) – zob. przypis 12.

Natomiast *зелёный* w języku rosyjskim, podobnie jak w ukraińskim (por. artykuł G. Javorskiej *Ukraiński...*, w tym tomie), ma szerokie zastosowanie przy określaniu gadów, por. *зелёный крокодил* (zielony krokodyl), *зелёная лягушка* (zielona żabka), a także występujący w folklorze *зелёный змий* (zielony smok), używany także w znaczeniu przenośnym 'wino', 'pijaństwo'; por. też wyrażenia *бороться с зеленым змием* (dosł. „walczyć z zielonym smokiem") // *допиться до зеленых чёртиков* (dosł. „dopić się do zielonych diabełków"). W porównaniu z ukraińskim – jeśli przyjąć dane G. Javorskiej – rosyjskie *зелёный* nie łączy się tak szeroko z nazwami owadów i na ogół ta strefa w rosyjskim wydaje się mniej eksploatowana niż w ukraińskim, ale „zasadnicze" połączenia typu *зелёная гусеница* (zielona gąsienica) lub *зелёные жуки* (zielone żuki) są w rosyjskim całkowicie do przyjęcia. Wszystkie te zwierzęta (w ludowej taksonomii zaliczane do gadów) są wykorzystywane w metaforach wyłącznie jako postacie negatywne, por. *жук* (żuk) w znaczeniu 'kanciarz, cwaniak' (przykład z *MAS*: *А ты тоже, жук хороший. От меня свои шуры-муры скрываешь*)[15], czy *крокодил* (krokodyl) w znaczeniu 'bezlitosny wyzyskiwacz' (por. *Твои банкиры – настоящие крокодилы, последнюю рубашку снимут!*)[16] albo *лягушонок* (żabka) w znaczeniu 'nieładne dziecko' – por. *В детстве она казалась жалким лягушонком*[17]. Tak więc *зелёный* daje się zastosować w pierwszej kolejności do zwierząt „chtonicznych", tj. odnosi się do tej części fauny, która w ludowej morfologii związana jest z podziemnym i w ogóle z pozaziemskim światem. Naturalnie, że w tej strefie zastosowań *зелёный* przybiera konotacje nacechowane ujemnie.

Oprócz tego przymiotników *жёлтый* i *зелёный* używa się do określania koloru oczu zwierząt drapieżnych (czyli mniej lub bardziej groźnych dla człowieka) – wilków, tygrysów, kotów itp.[18]

Żywność

Dodatkowym argumentem przemawiającym na korzyść tego, że *жёлтый* i *зелёный* poza granicami strefy roślinności ciążą ku ocenie negatywnej, jest ich łączliwość z nazwami produktów żywnościowych. Ani *жёлтый*, ani *зелёный*

---

[15] Po polsku można to w przybliżeniu wyrazić tak: „No a ty, piękny żuku. Skrywasz przede mną swoje amory" (przyp. tłum.).

[16] Po polsku dosł. „Twoi bankierzy to prawdziwe krokodyle, ostatnią koszulę zedrą z grzbietu!" (przyp. tłum.).

[17] Po polsku: „W dzieciństwie wyglądała jak mizerna żabka" (przyp. tłum.).

[18] Zauważmy, że *жёлтые глаза* (żółte oczy) zwierząt z punktu widzenia użytkownika języka wydają się groźniejsze niż *зелёные*, które są bardziej neutralne.

we współczesnym języku rosyjskim nigdy nie opisują żywności, zwłaszcza dobrej gatunkowo. Przy czym *жёлтый* w ogóle nie jest przydatny do określania potraw – nie mówimy: *жёлтый хлеб* (żółty chleb), *жёлтое пиво* (żółte piwo), *жёлтый пирог* (żółty placek) ani też *пирог с жёлтой корочкой* (placek z żółtą skórką), tylko *пирог с золотистой корочкой* (placek ze złocistą skórką) itp. Z kolei *зелёный* widocznie dlatego, że w języku jest kolorem pleśni – por. *зелёная плесень* (zielona pleśń), opisuje zepsutą żywność, w szczególności mięso i jego przetwory, por. *зелёная колбаса* (zielona kiełbasa), *зелёные сосиски* (zielone parówki)[19]. Dodajmy, że Bachilina wśród siedemnastowiecznych użyć przymiotnika *зелёный* wymienia *каша зелёная с маслом* (kasza zielona z masłem) i *патока зелёная* (melasa zielona) (Bachilina 1975, s. 82) – tego rodzaju konteksty leksemu *зелёный* we współczesnym rosyjskim są absolutnie wykluczone. Nawet woda, jeśli mówi się o niej, że jest zielona, to nie jest to w żadnym razie woda czysta, bieżąca, nadająca się do picia. Połączenie *зелёная вода* (zielona woda) opisuje tylko wodę zapleśniałą, o nieprzyjemnym zapachu, wodę w bagnie lub starym stawie. Przymiotnik *жёлтый* ze słowem *вода* spotyka się głównie w nazwach geograficznych, por. *Жёлтые Воды* (*Żółte Wody*) i oznacza wodę z dużą zawartością gliny.

II. Hipotezy wyjaśniające i prototypy

Rozpatrzone grupy kontekstów pokazują, że nazwy barw *зелёный* i *жёлтый* pod względem znaczenia i właściwego im zakresu są silnie powiązane ze sobą. Zgodnie ze swoim zachowaniem językowym tworzą jedną grupę, swego rodzaju „tandem" przeciwstawiający się innym oznaczeniom barw.

Ta wspólnota zachowań w dziedzinie łączliwości *жёлтый* i *зелёный*, przynajmniej w języku rosyjskim (por. też ukraiński, a także prawdopodobnie i inne słowiańskie, a być może szerzej – języki indoeuropejskie; częściowo na temat języka polskiego, por. Tokarski 1997 i Waszakowa 1997, 2000), pozwala mówić o „makrokolorze" „grellow", który jest jednocześnie zielony i żółty – analogicznie do wprowadzonego przez A. Wierzbicką „makrokoloru" „grew", który łączy w sobie niebieski i zielony.

Rosyjski materiał językowy potwierdza jednak tylko samą ideę istnienia „makrokolorów", przeczy natomiast zaproponowanemu przez A. Wierzbicką schematowi podziału na makrogrupy. Chodzi o to, że według tego schematu kolory żółty i zielony należą do kontrastujących ze sobą grup – żółty do grupy kolorów „jasnych", zaś zielony do „ciemnych" i dlatego oba te kolory zasadni-

[19] Mówiąc o produktach, nie mamy tu na względzie wcześniej już omówionych – zieleniny, sałaty i in. Ciekawe, że o zleżałym kurczęciu powie się raczej nie *зелёный*, ale *синий*, tj. jak o martwej istocie, która straciła rzeczywisty kolor, a nie jak o zepsutym mięsie.

czo nie powinny się łączyć, w odróżnieniu od tych, które należą do jednej i tej samej grupy (na przykład żółtego i czerwonego, zielonego i niebieskiego).

Przegląd materiału językowego świadczy niewątpliwie o nadzwyczajnej bliskości znaczeniowej *жёлтый* i *зелёный* w rosyjskim językowym obrazie świata. Ta, na pierwszy rzut oka dosyć nieoczekiwana, zbieżność semantyczna obu tych nazw barw i konkretne właściwości ich użycia w różnych strefach denotacji wymagają interpretacji.

Jak pokazuje przytoczona powyżej analiza kontekstów, wyodrębniają się dwie zasadnicze, wyraźnie sobie przeciwstawne, sfery użycia *жёлтый* i *зелёный*.

Z jednej strony istnieje „silna", tj. homogeniczna semantycznie i równocześnie najczęstsza, strefa związana z żywą roślinnością. Jest to kolor trawy (liści) – dla *зелёный* młodej i rosnącej, dla *жёлтый* – więdnącej. Tę strefę rzeczywiście można uznać za prototypową dla tych przymiotników, przynajmniej w języku rosyjskim. Taki punkt widzenia jest w pełni zgodny z propozycją A. Wierzbickiej w tym, co dotyczy nazwy barwy *зелёный* (piszemy o tym w dalszej części wywodu), ale nie *жёлтый*, dla którego proponuje ona w charakterze metajęzykowego prototypu pojęcie (słońca) (Wierzbicka 1990).

Jeśli chodzi o wartościowanie, to ta strefa – strefa roślinności – ma na ogół charakter pozytywny. Kiedy mówimy o negatywnym komponencie oceniającym *жёлтый* i *зелёный* w tej strefie, to mamy na myśli nie emocjonalny stosunek negatywny, ale raczej ogólną, powiedzmy, encyklopedyczną ideę nieodpowiadania normie (tak w przypadku niedojrzałości, jak i w przypadku starości). Przy tym, oczywiście, ani *зелёные ягоды* (zielone jagody), ani *зелёная молодежь* (zielona młodzież) nie oznaczają niczego nieprzyjemnego, odpychającego itd.

Z drugiej strony, *зелёный* i *жёлтый* funkcjonują jako określenia niezdrowych, nienormalnych, niebezpiecznych i w ogóle negatywnych zjawisk w najróżniejszych sferach: charakterystyczne dla *жёлтый* i *зелёный* są oznaczenia chorobliwego wyglądu skóry twarzy, rozmaitych wydzielin ludzkiego organizmu, odbieranych jako nieprzyjemne, dla *жёлтый* – chorobliwego wyglądu lub agresywnych (szczególnie u zwierząt) oczu, dla *зелёный* – zepsutej żywności i koloru gadów, owadów i in., które w języku rosyjskim mają pragmatyczną ocenę negatywną. I odwrotnie, nazwy obiektów naturalnych o pozytywnych konotacjach, takie jak *солнце* (słońce), *золото* (złoto), *волосы* (włosy), *хлеб* (chleb), *каша* (kasza) itp., jakby „unikają" tych kolorów – już samo to nie pozwala mówić o możliwości uznania 'słońca' za prototyp rosyjskiego *жёлтый*.

Dość interesująca hipoteza, objaśniająca podobne zachowanie przymiotnika *зелёный* w języku ukraińskim i mająca zastosowanie również do materiału rosyjskiego, jest zawarta w pracy G. Javorskiej (Javorska, *Ukraiński*..., w tym tomie). Zasadza się ona na historii nazwy barwy *зелёный*, która – nawiasem mówiąc – dotyczy także *жёлтый*: oba te przymiotniki pochodzą z tego samego indoeuropejskiego rdzenia. G. Javorska proponuje przyjąć, że owo niezwykłe

zachowanie językowe nazwy barwy *зелёный* jest ponadto związane z indoeuropejską opozycją 'żywe': 'nieżywe', której oba bieguny są uwarunkowane tym kolorem. Z historycznego punktu widzenia takie wyjaśnienie wydaje się w pełni wiarygodne. Co więcej, z powodu wspólnoty pochodzenia *жёлтый* i *зелёный* wyjaśnienie to powinno odnosić się także do *жёлтый*, który również opisuje kolor żywej (choć więdnącej) roślinności.

Ogólnie rzecz biorąc, odpowiedniość wobec jednego wyjściowego pojęcia, które później rozpada się na dwa, sobie przeciwstawne pojęcia, a następnie rozchodzi się antonimicznie ku różnym biegunom ocen i sensów, na płaszczyźnie rozwoju historycznego jest cechą charakterystyczną wielu indoeuropejskich rdzeni i nie jest to bynajmniej zjawisko rzadkie w historii języka i kultury (na przykład pojęcia 'święty' i 'podły' były oddawane jednym i tym samym słowem *sacer*, które znaczyło później 'poświęcony bogom podziemia'. Por. też *hostis*, który łączy biegunowo różne szeregi, takie jak: 'obcy, wróg' oraz 'przybysz, gość' (Frejdenberg 1978; ss. 54, 66), a także „historię" pojęcia 'zapach' – rosyjski rzeczownik *вонь* oznacza 'nieładny, nieprzyjemny zapach', natomiast polski *woń* to 'zapach, aromat'. Jeśli idzie o historię rdzenia, od którego biorą swój początek *зелёный* i *жёлтый* (a także *золотой*), to podobna polaryzacja miała miejsce wielokrotnie. I tak w sferze roślinności opozycja *зелёный – жёлтый* odnosi się do przeciwstawienia: 'żywy' – 'nieżywy' oraz 'młody' – 'stary'; poza granicami tejże sfery *зелёный* i *жёлтый* stanowią biegun ujemny w opozycji do *золотой* – bieguna dodatniego.

Jeśli negatywne konotacje *жёлтый* w zasadzie wywodzą się z jego prototypu (więdnąca roślinność, ogólnie starzenie się, więdnięcie), to aby wyjaśnić zachowanie się przymiotnika *зелёный* poza granicami strefy roślinnej, należy założyć istnienie drugiego prototypu – związanego z istotami chtonicznymi (niosącymi konotacje 'niebezpieczeństwa', 'wrogości wobec człowieka', 'niebezpiecznej bliskości' czy 'związku ze światem pozaziemskim') i objawami choroby (dotyczy to także niepożądanego lub już wręcz niebezpiecznego zbliżenia się do granic tego, co normalne).

Z drugiej strony, przy poszukiwaniach prototypu rzeczą konieczną jest wzięcie pod uwagę również czynników synchronicznych. Rzeczywiście, historycznie tak się złożyło, że *жёлтый* i *зелёный* okazały się kolorami zbliżonymi do tych, które opisują rzeczywisty kolor ludzkiej skóry – por. takie „podstawowe" kolory spektrum, jak *красный*, *белый*, również *розовый*, a nawet *золотой*, pierwotnie mający wspólny rdzeń z przymiotnikami *жёлтый* i *зелёный*. Można sądzić, że właśnie ta ich denotatywna bliskość sprawiła, iż *жёлтый* i *зелёный* przeciwstawiają się „ludzkim" kolorom, a także ze względu na antropocentryzm właściwy językowemu obrazowi świata są one w jakimś stopniu „negatywne"[20].

[20] Koncepcja antropocentryzmu języka naturalnego została przekonywająco udowodniona przez A.Wierzbicką, przede wszystkim w pracach: Wierzbicka 1985, 1988.

Właściwa im negatywna ocena, z naszego punktu widzenia, nie powinna bezpośrednio łączyć się z ich interpretacją, choćby dlatego, że w najbardziej reprezentacyjnej części użyć – w połączeniach z nazwami artefaktów typu *зелёный // жёлтый свитер / дом / забор / абажур* (zielony // żółty sweter / dom / płot / abażur) itp. – dane przymiotniki są całkowicie neutralne. Jednocześnie interpretując je w terminach stosowanych przez Wierzbicką (Wierzbicka 1990), czyli przedstawiając ich prototyp, należy uwzględniać ową ideę przeciwstawienia koloru zdrowego i chorego ciała ludzkiego, jako że ona właśnie warunkuje te odcienie łączliwości rosyjskich *жёлтый* i *зелёный* z naturalnymi obiektami, na które chciałyśmy zwrócić uwagę w naszej pracy.

Tłumaczyła Krystyna Waszakowa

Bibliografia

Apresjan Ju.D., 1974, *Leksičeskaja semantika*, Moskva.

Bachilina N.B., 1975, *Istorija cvetooboznačenij v russkom jazyke*, Moskva.

Bulygina T.V., 1982, *K postroeniju tipologii predikatov v russkom jazyke*, [w:] *Semantičeskie tipy predikatov*, Moskva, ss. 7–85.

Bulygina T.V., Šmelev A.D., 1997, *Jazykovaja konceptualizacija mira (na materiale russkoj grammatiki)*, Moskva, ss. 45–112.

Frejdenberg O.M., 1978, *Mif i literatura drevnosti*, Moskva.

Javorska G.M., (w niniejszym tomie), *Ukraiński „зелений": głębia symboliki wegetatywnej.*

Kittay E., Lehrer A., 1981, *Semantic field and the structure of metaphor*, „Studies in Language" 5, ss. 31–63.

Langacker R. 1987, *Foundations of cognitive grammar*, v. I: *Theoretical prerequisites*, Stanford.

MAS, 1981, *Slovar' russkogo jazyka v 4-ch tomach*, Moskva.

Nilsson B., Teodorowicz-Hellman E. (eds.), 1997, *Nazwy barw i wymiarów. Colour and measure terms*, Stockholm.

Rachilina E.V., 1995, *O cvetnom i bescvetnom*, „Rusistika Segodnja" 1, ss. 50–69.

Rudzka-Ostyn B., 1988, *Semantic extensions into verbal communication*, [w:] *Topics in cognitive linguistics*, Amsterdam, ss. 647–677.

Spiridonova N.F. 2000, *Jazyk i vosprijatie: semantika kačestvennych prilagatelnych*, Moskva.

Tokarski R., 1995, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin.

Tokarski R., 1997, *Regularny i nieregularny rozwój konotacji semantycznych nazw barw*, [w:] Nilsson B., Teodorowicz-Hellman E. (eds.), *Nazwy barw i wymiarów. Colour and measure terms*, Stockholm, ss. 63–74.

Waszakowa K., 1997, *Dotychczasowe badania w zakresie nazw barw w poszczególnych językach a perspektywa ich całościowego opisu porównawczego*, [w:] Nilsson B., Teodorowicz-Hellman E. (eds.), *Nazwy barw i wymiarów. Colour and measure terms*, Stockholm, ss. 87–96.

Waszakowa K., 2000, *Struktura znaczeniowa podstawowych nazw barw. Założenia opisu porównawczego*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej..., Cz. I*, red. R. Grzegorczykowa i K. Waszakowa, Warszawa, ss. 59–72.
Wierzbicka A., 1985, *Lexicography and conceptual analysis*, Karoma.
Wierzbicka A., 1988, *The semantics of grammar*, Amsterdam
Wierzbicka A., 1990, *The meaning of colour terms: semantics, culture and cognition*, „Cognitive Linguistics" 1(1), ss. 99–150.

Russian colour terms *зелёный* 'green' and *жёлтый* 'yellow'

Summary

The paper discusses the problem of the semantic description of colours on the basis of Russian *зелёный* (green) and *жёлтый* (yellow). It argues that the naive semantics of colours can be reconstructed through the analysis of the collocability of the corresponding adjectives in the attributive position.

The range of collocations of *зелёный*, though very broad, could be explained as referring to the colour of growing plants and insects or reptiles; these seemingly contrasting domains can both be explained as an embodiment of the ancient oppositon 'living' ~ 'non-living' (chthonian).

The range of Russian *жёлтый* is shown to be very limited and this colour to be strongly connected with the negative representations. Therefore, the prototype of the „sun" usually associated with this colour (see, for example, the work by Anna Wierzbicka) seems to be non-applicable at least to Russian. On the contrary, this colour is associated with the idea of decay and death, which is confirmed, among others, by its poetic uses.